

ti művet tett le az asztalra. Ebből is fakad munkájának egyik hibája (bár ez a kellemesebb hibák közül való), nevezetesen, hogy a számtalan új, ám nem mindig végigvitt (ennek ellenére meggyőző) megállapítása nincs kellően összehangolva egymással. Adva van tehát a lehetőség, hogy a könyv komoly vitákat gerjesszen, ily módon kavarva fel a honi történettudomány (talán túlságosan is) csendes állóvizét.

KELLER MÁRKUS

Huszár Tibor: Beszélgetések Nyers Rezsővel

Kossuth Kiadó, Budapest, 2004. 452 old., 2800 Ft

„Bizonyos fiatalok számára rózsaszín reformer voltam, míg mások szemében vörös posztó” – mondja a maga nyolcvanas évekbeli politikai helymeghatározásaként Nyers Rezső. A színek felfoghatók teljes pályája két meghatározó elemként akkor is, ha az általuk szimbolizált politikai tartalmak változók. Hiszen vörös posztónak többnyire éppen az uralkodó állampárt dogmatikusai szemében számított a reformok spiritus rectoraként számon tartott volt szociáldemokrata, míg a rózsaszín reformerség némileg lekezelő hangsúlyú értékelése a nyolcvanas évek radikális reformértelmissége körében terjedt el. Az ötvenes, hatvanas években viszont rózsaszínnek éppen szociáldemokrata múltja, vörösnek az 1948-as kommunista-szociáldemokrata pártfúzió elfogadása miatt tekinthették különböző színezetű politikai ellenfelei. Egy biztos: a színek maradtak, s jellemezték is a kötet visszaemlékező hősének egész politikai életpályáját minden kanyarával, hullámhegyével és hullámvölgyével együtt.

Vagyis: kommunistaként szociáldemokrata, szociáldemokrataként kommunista vonásaira figyeltek, s voltaképpen ez a belső ellentmondás lett Nyers politikai pályájának egyik fő mozgatója is. Fiatal szocdemként az egyesülés híveként került 1948 elején

a megszűnőben lévő párt központi apparátusába, s az egyesült munkáspárton belüli karrierjének fontos emeltyűje az a tény, hogy volt szociáldemokrataként lett a rendszer megbízható munkatársa – 1962 őszén Marosán bukása után az MSZMP Központi Bizottságának titkára.

Nem egyedülálló ez a karrier Kelt-Európában, sőt az NDK-ban és Lengyelországban szinte „exszocdem hitbizomány” volt a miniszterelnökség intézménye: Berlinben Otto Grothewohl, Lengyelországban Jozef Cyrankiewicz képviselte hosszú időn át a munkásegység szociáldemokrata szárnyát a legfőbb vezetésben. Csehszlovákiában gyengébb ez a vonal, valószínűleg azért, mert ott már a háború előtt is erősebb volt a kommunista párt a szociáldemokratáknál. Nálunk, úgy tűnik, először az államfő funkcióját szánták a volt szociáldemokratáknak – Szakasits, majd Rónai –, mielőtt tartósan a dolgozó paraszt-ság képviselőihez – Dobi, Losonczy – került volna ez a reprezentatív pozíció. Végül informális módon érvényesítették a munkásegység szemléltetésének követelményét, s így lett előbb Marosán, majd Nyers e követelmény teljesítésének személyi bizonyítéka.

E keretek között bontakozott ki Nyers életpályája, melyet Huszár Tibor 16, a kötet szerkezetét is kijelölő mélyreható beszélgetésben tárt fel. A társalgás többnyire az időrendet követte, s annak lazán értelmezett keretei között, ide-oda utalásokkal halad előre. Az egyes beszélgetések terjedelme is elárul valamit e dialógus üteméből: 1948 eseményeit tárgyalják a leghosszabban (42 oldal), ezt követi 56–57 38, majd 1963–68 34 oldallal. Tehát a pártfúzió, 1956, majd a gazdasági reform a legfontosabb csomópontok, amelyekre az életpálya íve felrajzolható.

Érdekes a könyv műfaja: nem emlékirat, s nem is feldolgozás, hanem a kettő között mozog. A beszélgetést Huszár irányította, így ő formálhatta a kötet anyagát. Jól felkészült kérdező esetében, miként e kötetben is, ez a szereposztás szerencsés. Sőt Huszár társadalomtudósi szerepéből fakadó affinitása a gazdasági kérdésekhez, akár csak tájékozottsága a szovjet anyagokban, komoly többletinformá-

ciót ad az interjúalanya által mondottakhoz.

Az első beszélgetésben kirajzolódott a tipikus Pest környéki munkásfiatal életkezdését meghatározó körülmények: a szakmunkás család, ahol gondot viselnek a gyermekek taníttatására, s részt vesznek abban a munkás-ellenkultúrában, melyet a szervezett munkásság épített ki magának a XX. század elején. S itt rögtön felmerül a kérdés: hová tűnt ez a réteg? Nyers élete az egyik magyarázat: egy része feloldódott a kommunista rendszerben, annak kisebb-nagyobb rangú résztvevőjeként. Más, aktív beépülésre nem hajlandó része eltűnt az erőltetett iparosítás folyamatában felduzzadó új proletariátusban – ez a kérdés, a szociáldemokrácia továbbélésének kérdése még válaszra vár.

A fiatal nyomdász szakmunkás újtárs törvényszerűen vezetett a szociáldemokráciához, olyan időben, amikor az végnapjaihoz közeledett. Kialakult az a helyzet, melyet Nyers a kötet egyik kulcsmondatával jellemez: „a reálfolyamatok vittek – vagy sodortak – magukkal” (114. old.). 1948-as megfontolásait úgy reprodukálja, hogy ha már az egyesülés elkerülhetetlen, nem szabad engedni, hogy a szociáldemokrata párt teljesen szét hulljon. A fúzióval foglalkozó beszélgetés végén tett kis önvallomásban elismeri, hogy erkölcsi megfontolásokból fel kellett volna állnia, de a „közjóval kombinált erkölcs” alapján elő kellett segítenie 250 ezer szociáldemokrata tag beépülését a jövő szocializmusába (131. old.). Tehát a szociáldemokrata értékek valamilyen továbbélésében reménykedve maradt az egyesült pártban. Jogos remény vagy önáltatás volt-e mindez? Megőrizhető-e szociáldemokrata szuverenitás a kommunizmusban?

Politikus elgondolásainak próbája a gyakorlat. Azt még elfogadhatjuk, hogy a sztálinista vaskorban hiábavaló lenne a szociáldemokrata értékek keresése. 1956-ban, a forradalom folyamataiban már indokolt ez a kísérlet. Nyers képe a forradalomról összetett, ellentmondásos: forradalom, de nem dicsőséges. A munkások felfegyverzését ellenzi, mivel az „egy megzavarodott, megsértett munkás, amelyik haraggal van a vezetőség

íránt, bizalmatlan, ugyanakkor munkás, tehát tulajdonképp a szocializmusért lázad. Abban, amit követelnek, zömmel igazuk van. Zömmel, de nem teljesen.” (193. old.) Tehát egy absztrakt munkásosztály képe keveredik a konkrét budapesti munkásokéval, akik ha lázadnak, osztályalapon csak a szocializmusért tehetik. Holott ez a munkásság már nem az a munkásság, amelyből Nyers 1948-ban a politikai osztályba emelkedett, hanem a fentebb említett újproletariátus, amely a szakszervezetek helyett a munkástanácsokban szervezkedik. Visszaemlékezései szerint Nyers mint az élelmészügyi minisztérium mindvégig helyén maradó vezetője megtalálta a hangot ez utóbbiakkal is, s emiatt 1957 tavaszán támadás is érte. Nagy Imrét a visszaemlékezés szerint támogatta, s az MSZMP-be lépett be november 1-jén. Ez mutatja azt is, hogy az újjászerveződő SZDP-be számára már nem volt visszaút, mivel részt vett a pártegyesítésben. 1956-os szerepét az MSZMP-ben nem értékelték egyértelműen pozitívan, komoly vita folyt az ideiglenes intéző bizottságba való jelölése körül. Érdekes módon Marosán az ellenkező oldal felől támadta, mint aki kevés szerepet vállalt az egyesítésben.

Talán e támadások miatt is tette meg Nyers 1957 decemberében a Központi Bizottságban azt a kijelentését, melyet a kérdező Huszár Nyers élete legnehezebben értelmezhető mozzanatának nevez: elismerte, hogy Nagy Imrét bírósági felelősségre vonás sújthatja a kilépésért a Varsói Szerződésből. Hősünk vállalja e tényt, az idézett jegyzőkönyv jóval élesebb, a népköztársaság elleni áruclást említő megfogalmazásának hitelességét azonban kétségbe vonja, hivatkozva annak kivonatosságára s arra, hogy a résztvevők nem hitelesítették a szöveget. Mentségképpen a „csontropogatót időre” hivatkozik.

A 68-as reformok előkészítésében nagy szerepet játszott a szomszédos országokban kibontakozó hasonló törekvések tanulmányozása. (Sajnálatos, hogy a KGST-forgalomra javasolt konvertibilis rubel tervét nem ismerteti érdemben.) Nem véletlen, hogy a hatvanas évekről szólván Nyers főleg jugoszláv, csehszlovák és lengyel kap-

csolatokról beszél. Különösen Kardejljéről szól szívélyes szavakkal, „szocdem-féle kommunistaként” jellemezve. Érdekes motívum, s a szociáldemokrata Duna-konföderációs örökségre utal Nyers elképzelése a közép-európai csehszlovák–magyar–jugoszláv reformháromszögről, melynek érdekében szeretne volna megnyerni a jugoszlávokat a KGST-hez való közlekedés gondolatának. Csehszlovákiáról szólván talán némileg meglepő módon nem Ota Sikot, hanem Lubomír Strougalt méltatja a legmelegebben. A magyar részvételt prágai tavasz letörésében ismét a jellemző egyrészt-másrészt módon értékeli: tragikus lépésnek tartja, de nem lát más választást – ugyanakkor a demokratikus szocializmus irányába tartó reformok utolsó történelmi lehetőségét látja elúszni az intervencióval.

A 68-at követő visszarendeződés kapcsán beszél a Lukács-tanítványok elleni szankciókról, melyeket „feszültséggel élt meg”, de az ügy „óvatos kezelését” ajánló felszólaláson kívül nem tett többet értük, arra hivatkozva, hogy nincs Kádárral „hivatalon kívüli kapcsolata” (!) (343. old.). Az ideológiai kérdések említésekor nagy tájékozottságot árul el az olasz viszonyokról (345. old.). Elméleti érdeklődését hamarosan még inkább kielégíthette, amikor a kibontakozó reformellenes offenzíva a politika legfelsőbb szintjeiről őt a Közgazdasági Intézet élére röpítette. Nem képzavar ez a kifejezés: Nyers érezhetően egyik legszebb életszakaszát köszönhetette politikai ellenfeleinek. Kitűnően érezte magát a nagy fordulatot előkészítő közgazdász-társadalomtudós értelmiség közegeiben, érdekes új kapcsolatokat építhetett ki mind a reformértelmiség, mind a formálódó ellenzék személyiségeivel. Különösen részletesen beszél Donáth Ferenchez fűződő viszonyáról. Itt a kérdező Huszár Tibornak is alkalma nyílik a Bibó-emlékkönyv kapcsán egy önkritikus vallomásra, mely beszélgetőtársánál megértésre talál (399. old.).

A rendszerváltás forogtagáról is szolid ábrázolást kapunk. Szenzációs leleplezésekkel, titkok feltárásával itt sem találkozunk, látszik, hogy tapasztalt politikus az emlékező. Inkább a sejtett összefüggések erősödnek meg

az olvasóban. Nyers előadása nyomán bebizonyosodik, hogy az MSZMP 1989-ben a 45 utáni koalíció pártjainak újjáéledésére és vezető szerepére számított. Különösen érdekes Nyers véleménye a szociáldemokrata párt újjászervezéséről. A fentiek alapján logikus, hogy ezt nem ellemezte: „Személyileg egy keserves dolog, hogy egy másik szocdem párt is lesz, de a mozgalom számára nem kell keservesnek lennie, én is tülesek ezeken a keserveken.” (423. old.) Tudja s beismeri, hogy annak idején az ígért egyesülés helyett fúzió, leszámolás következett be, „s ebből a szempontból nekem meg Marosánnak volt a legnehezebb a szociáldemokrata párt újjászervezésének tudomásulvétele” (424. old.). Beszél a nyolcvanas évektől datálódó szociáldemokrata kapcsolatairól is. Elsősorban a Révész családot, Révész Andrást és fiát nevezi a tartós kapcsolat tartóinak, s csak az idősebb nemzedék tagjait említi. Az újjászerveződő MSZDP-nek mint az egyesülés egykori ellenzőiből létrejött pártnak egyfajta kontrollszerepet szánt, mely „a párt lelkiismereteként” számon kéri, hogy az egyesült párt utódja, az eurokommunisták, egyesült szocdemek és kádári korban belépett szocdemek pártja (!) mit tart be az örökségből (427. old.).

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Nyers az MSZDP-nek kifejezetten nyugdíjastagozat-arculatot szánt, mely a szó etimológiája szerint értelmezett szenátusként örködné a szociáldemokrácia értékein, míg a modern szociáldemokrácia a megreformált utódpártnak jutott volna. Az önmagában is kérdés, kik voltak a kádári korban belépett szocdemek. Valószínűleg itt Nyers egyik alapvető, bár ki nem mondott hipotézise a motívum: a szociáldemokrata szellemiség szervezethez nélkül is létező továbbélése és hatása, melyet a pártegyesülésben való részvétele utólagos igazolásaként értelmezhetünk. Huszár itt is érdekes adalékkal, egy 1989. februári Jakovlev-elemzéssel szolgál. Ez számol egy szociáldemokrata párttal, amelybe az MSZMP-tagok jelentős része átlépne, s koalíciót alkotna korábbi pártjával, így biztosítva a békés átmenetet (433–434. old.). Mint tudjuk, ez az

előrejelzés sem vált be, s Nyers a történészekhez utalja a kérdés tisztázását, miért osztódott civakodó csoportokra a szociáldemokrata párt, melynek szerinte lett volna hely a politikai táblán (437. old.).

1990 – Nyers lemondása a pártelnökségről – a beszélgetéssorozat végpontja. Az epilógusszerű utolsó lapon Huszár a szociáldemokráciától a szociáldemokráciához vezető „hosszú menetelként” jellemzi Nyers életútját, mely nagy kanyart tett a kommunizmusba, s nem volt mentes a bűnbeesés kátyúitól (439. old.). E megjegyzések is erősítik a beszélgetéssorozat gyónás jellegét – márpedig a világirodalom nagy gyónásai nem mentesek az önigazolás törekvéséről. Szerencsére itt van gyóntatóatyja, aki irányítja és strukturálja a gyónás folyamatát. Mindazonáltal ez az irányítás sem mindig éri el az események, folyamatok teljes feltárását: így például a pártegyesüléssel foglalkozó terjedelmes részben Nyers sokat beszél arról, mit érzett, mit gondolt, mit remélt az egyesülestől, de szinte semmit arról, mit tett ezekben a kritikusi időkben. S ebben a kérdezőnek is felelőssége van: az általános erkölcsi-politikai megítélés foglalkoztatja, nem tereli az emlékezőt a megcselekedettekről való beszámolás ösvényére. Persze Nyers visszafogott stílusa valóban elandalíthatja a legéberebb kérdezőt is: önkritikát kapunk ugyan, de pontos tényfeltárást nem mindig. Ez a visszafogottság érdekes módon ott oldódik, ahol olyan emberről beszél, akinek személyisége, magatartása, stílusa szöges ellentéte az övének: a Marosánról és Bródy Andrásról alkotott ábrázolások plaszticitásukkal, élénkségükkel kirínak a mindvégig nem érdektelen, de politikusi módjára lecsiszolt és megfontolt szövegek közül.

A kötetet tartalomjegyzék tenné áttekinthetővé, ha a tartalomjegyzék nem a beszélgetések sorszámát és időpontját tartalmazná csupán. Így el kell olvasni az egész könyvet ahhoz, hogy tájékozódjunk benne. Ez persze nem baj, de a szövegbeli tájékozódás végül is lehetetlen. A kötet végi névmutató összeállításának szempontjai nem világosak. Mintha az alapvető szempont az említések száma lenne,

kombinálva az illető fontosságával (fontosnak tartottságával). Nem tudományos kiadással állunk ugyan szemben, de éppen az ismeretlen vagy kevésbé ismert nevek szorulnak igazán magyarázatra.

HEISZLER VILMOS

Ronald H. Coase A vállalat, a piac és a jog

Fordította: Meszerics Tamás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 311 old., 2990 Ft

A tartalomjegyzékekből tájékozódók nem kapnak feltétlenül kedvet a vásárlásra a közgazdaság-tudomány örök témáit sejtető, *A vállalat természete és A társadalmi költség problémája* címek olvastán; *A határköltségvita* is régóta és folyamatosan zajlik a szakmában. A kötetben szerepel még egy sok évvel ezelőtti kutatási tervzet, valamint egy ezoterikus tárgyát sejtető, *A világitótorony a közgazdaságtanban* című tanulmány. A frisset a jobbal azonosítók gyorsan növekvő táborát pedig aligha lelkesíti, hogy Ronald H. Coase 1937 és 1974 között publikált tanulmányaiból a University of Chicago által 1988-ban közreadott kötetet 2004-ben már magyarul is olvashatják.

Javítja viszont a könyv sikeresélyeit, hogy a magyar közönség tájékozottságát fontos és színvonalas kötetekkel (Victor R. Fuchs: *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. [vö. Bartus Tamás recenziója: *BUKSZ*, 2004. nyár, 165–169. old.; Paul Krugman: *Földrajz és kereskedelem*. [vö. Halmos Károly bírálata: *BUKSZ*, 2004. ősz, 217–225. old.]) elősegítő Közgazdasági Kiskönyvtár (sorozatszerkesztő: Kertesi Gábor) egy újabb darabjaként jelent meg a hazai piacon. Az is növelheti a kelendőségét, hogy szerzője 1991-ben elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat. Ezen keresletösztönző tényezők jelentőségét kár lenne lebecsülnünk. Az olvasó nyeresége azonban döntően abból származik, hogy a vékony kötet tanulmányaiból a főára-

mú közgazdaságtant kritikusan szemlélő, felfedezéseivel és állításaival módszertani-szemléleti fordulatot végrehajtó tudós munkásságát ismerheti meg.

Máig leghíresebb cikkét – *A vállalat természete* címmel – huszonhét éves korában publikálta. Coase számára kezdettől nem volt magától értetődő mindaz, amit a szakma annak tartott. A közgazdászok egyetértének abban, hogy a vállalatok és a piac gyökeresen eltérő módon hangolja össze a termelést. „A termelést a vállalaton kívül az ármozgások irányítják, amit a piacon lezajló tranzakciók sora hangol össze. A vállalatot belül ezeket a piaci tranzakciókat teljesen kiiktatják, és a bonyolult piacszerkezet és az ott lezajló cserék helyébe a vállalkozó-koordinátor lép, aki irányítja a termelést.” (58. old.) Ám, és itt a teljesen új megközelítés, „ha komolyan vesszük, hogy a termelést az ármozgások szabályozzák, úgy a termelés végrehajtható mindenféle szervezet nélkül, akkor fel kell tennünk a kérdést, *miért vannak a szervezetek?*” (Uo.) Vagy másként: „Tekintetbe véve azt a tényt, hogy a közgazdászok koordináló eszköznek tekintik az ármechanizmust, de elismerik a »vállalkozó« koordináló szerepét is, nyilvánvalóan fontos megvizsgálnunk, hogy a koordináció miért az ármechanizmus működésének eredménye az egyik, és a vállalkozó tevékenységének következménye a másik esetben.” (60. old.)

Coase írása előtt az elméleti közgazdászok nem vették észre, illetve nem vonták be az elemzésbe azt, hogy a gazdasági szereplők döntéseikben figyelembe veszik: „az ármechanizmus használata költséggel jár” (62. old.). *Tranzakciós költségek* keletkeznek a piacon, például az árak felderítésekor, a szerződések tárgyalásakor. Vállalat akkor jön létre, amikor a koordináció olcsóbb a vállalaton belül, mint a piacon. Napjaink magyar vállalkozóinak nyelvén szólva, amikor előnyösebb termelni, mint termeltetni. A szabály rendkívül egyszerű: „A vállalkozónak kisebb költséggel kell feladatát betöltenie, mert ha nem tudná az éppen általa helyettesített piaci tranzakciónál olcsóbban beszerezni a termelési tényezőket, akkor